

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ตั้งแต่สมัยที่ผู้วิจัยยังเป็นเด็ก การดำรงชีวิตแบบวิถีชาวบ้านก่อนข้างที่จะยังคงถูกรักษาและปฏิบัติ ตามอย่างเคร่งครัดอยู่มาก การจะทำกิจกรรมหลักในชีวิตตามฤดูกาลเช่นการทำไร่ ทำนา ก็ต้องมีพิธีกรรม ก่อนที่จะเริ่มทำซึ่งอาจจะเป็นการบอกกล่าวเจ้าที่ นั่นคือผีปู่ตาประจำท้องที่ และเมื่อจะเก็บเกี่ยวพืชผลก็ต้อง มีการบอกกล่าว ภาษาวงบ้านเรียกว่า “เลี้ยง” ด้วยของควาหวาน ‘เหล้าไห ไก่ตัว’ เหตุผลก็อาจจะเป็นว่า เพื่อให้เจ้าที่ เจ้าป่าเจ้าเขาหรือผีปู่ตาได้พอใจหลังจากที่ท่านได้รักษา ดูแลพืชพันธุ์ต่าง ๆ ที่ชาวบ้านได้ปลูกไว้ เป็นอย่างดี

คำว่า “สุรา” นั้นมีหลายชื่อที่เรียกกันอยู่ได้แก่ หมัก เหล้า อุ เหล้า และสุรา เป็นต้น ข้อเสนอพื้นฐาน ทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยานั้นอาจารย์สุจิตต์ วงษ์เทศได้อธิบายไว้ในคอลัมน์ “อ่านแผ่นดิน ถิ่นของเรา” ชื่อเรื่องว่า “ข้าวปลาอาหารไทยมาจากไหนหุงข้าวกินยังไง?” ว่า “เป็นอีกวิธีหนึ่งของอาหารการกินยุค เริ่มแรก แต่พอปรุงกินมาก ๆ แล้วเมาเลยต้องเปลี่ยนมาเป็นหลามหรือหนึ่ง ส่วนหมักเอาไว้กินในโอกาสพิเศษ เช่นเลี้ยงผี ฯลฯ” (มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับประจำวันวันที่ 24 -30 มีนาคม 2549 ปีที่ 26 ฉบับที่ 1336 หน้า 78)

จะเห็นได้ว่า หมักจากที่เป็นอาหารของมนุษย์ธรรมดา แต่เมื่อมีลักษณะพิเศษคือ ‘ความเมา’ แล้วก็ ได้ กลายเป็นของสำหรับกินในการเลี้ยงผีไปและจะเห็น ได้เสมอ ๆ ว่า เมื่อชาวบ้านจะ ทำการ ‘เลี้ยงผี’ มักจะมี ‘เหล้า’ เข้ามามีบทบาทเสมอหรือแม้แต่กรณีพิธีกรรมอื่นที่ไม่มีการเลี้ยงก็ตามเช่นการสู่ขวัญเป็นต้นก็เช่นกัน จนปัจจุบันดูเหมือนว่า เหล้าจะแยกไม่ออกจากทั้งในพิธีกรรมและนอกพิธีกรรมไปแล้ว

อันที่จริงสุราในพุทธศาสนาจะเป็นสัญลักษณ์ของความชั่วร้ายมากกว่าความดีดังจะเห็นได้จากข้อ ห้ามเรื่องสุราในศีลทุกระดับทั้งในศีลของพระสงฆ์และของฆราวาสคือให้สำรวมระวังและอย่างเด็ดขาดคือ ห้ามไม่ให้เสพสุราและของมีเมาอื่น แต่กระนั้นภาพที่ปรากฏคือ สังคมไทย(และเราก็เรียกติดปากและภูมิใจ ว่าเป็นสังคมชาวพุทธ)ยอมรับให้สุราเข้ามามีบทบาทในการดำเนินพิธีกรรมพื้นบ้านอีสานเกือบจะทั้งหมด ในวิถีชีวิตของชาวบ้านซึ่งโดยนัยยะแล้วแม้จะชัดเจนว่า นั่นไม่ใช่แนววิถีคิดแบบพุทธก็ตามเพราะศาสนา พุทธปฏิเสธสุราคอนข้างชัดเจน แต่เมื่อปรากฏชัดเจนว่า พิธีกรรมพื้นบ้านทั้งหลายเช่น การสู่ขวัญ การเลี้ยง เจ้าที่หรือผีปู่ตาและบรรดาการยกครู ไหว้ครูของบรรดาหมอลำต่าง ๆ ก็ด้วยเช่นกัน สุราล้วนมีบทบาทอย่าง มากอย่างปฏิเสธไม่ได้ จึงทำให้คิดต่อไปว่า สุราน่าจะแทนสัญลักษณ์อะไรที่สำคัญบางอย่างในพิธีกรรมดังที่ กล่าวมาแล้วมากกว่าที่จะเป็นแค่เมาไปแน่นอน

ในหนังสือชื่อ มายาคติ ที่ วรรณพิมล อังคศิริสรรพ ได้แปลมาจากหนังสือ Mythologies ของ Roland Barthes ตอนที่ว่าด้วยไวน์กับนม “ไวน์นั้นมีมายาคติมากมายที่แฝงอยู่ในนั้น หากเป็นไวน์แดงนั้นเป็น อัญรูปของโลหิตซึ่งเป็นของเหลวชั้นหล่อเลี้ยงชีวิต แต่คุณสมบัติเชิงธาตุไม่สำคัญเท่ากับความเชื่อที่ว่า ไวน์มี อำนาจพลิกผันสถานการณ์หรือภาวะต่าง ๆ ให้กลับตาลปัตร ทั้งยังสามารถคลบวันเวลาให้อะไร ๆ มี คุณสมบัติตรงข้ามกับที่เคยมีเช่นทำให้คนอ่อนแอกลายเป็นคนแกร่งกล้า ทำให้คนเจ็บขริมกลายเป็นคนช่าง พุดจึงถือได้ว่าไวน์สืบทอดความเป็นน้ำอมฤตมาจากการเล่นแร่แปรธาตุและมีอำนาจวิเศษสามารถแปลงโฉม หรือเนรมิตสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาจากศูนย์” ซึ่งก็คล้าย ๆ กับที่ ปรีชา พิณทอง ได้อธิบายไว้ในหนังสือประเพณี โบราณอีสาน(2530)ว่า “เหล้ามีฤทธิ์ตกใส่ดินให้แม่ธรณีมาชู ตกลี้น้ำให้มาค ครุฑมาชู ตกลี้น้ำทองแม่มา นให้ออกลูกง่าย ตกใส่ภูให้ภูเป็นช่อง(ช่อง)”

ในแต่ละพิธีกรรมสุราอาจมีความสำคัญมากน้อยแตกต่างกัน มันน่าสนใจตรงที่ว่าทำไมจึงไม่เลือกน้ำ ประเภทอื่นที่หาได้ยากเช่น น้ำผึ้งเดือนห้า น้ำบ่อน้ำตกจากยอดเขา เป็นต้น สุรามีลักษณะพิเศษอะไรที่ทำให้เจ้าพิธีเลือกใช้ก่อนที่จะพิจารณาเลือกเอาวัตถุชนิดอื่น โดยนัยยะแล้วสุราเป็นตัวแทนสัญลักษณ์อะไรบ้าง หรือสุรามีนัยยะความศักดิ์สิทธิ์และมันช่วยให้พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ขึ้น ได้อย่างไร และทำไมสังคมจึง สามารถยอมรับให้สุราเข้ามามีบทบาทต่อพิธีกรรมและระบบความเชื่อของคนอีสานได้นอกจากที่ว่าสุราจะ ช่วยให้เกิดความผ่อนคลายและนำไปสู่ความบันเทิงรื่นรมย์อื่น

นอกจากนี้ความเชื่อต่อสุราในพิธีกรรมดังกล่าวมีผลต่อพฤติกรรมกรรมการดื่มสุราของคนในสังคม โดยเฉพาะคนอีสานหรือไม่ หรือถ้ามีมันมีผลต่อพฤติกรรมกรรมการดื่มสุราของคนอีสานได้อย่างไรเพราะหากจะ วิเคราะห์ให้ดีแล้วบทบาทของสุราแต่ก่อนกับปัจจุบันค่อนข้างจะมีนัยยะต่างกันอย่างมาก

งานวิจัยนี้ต้องการศึกษาสุราในมิติเดียวคือมิติความเชื่อเรื่องสุราในพิธีกรรมพื้นบ้านของชาวอีสาน เท่านั้น ดังนั้นการศึกษานี้จึงจะทำในกรอบที่ว่า มันมีนัยยะอะไรบ้างในสุราจึงทำให้ได้รับการยอมรับให้ เข้าสู่ระบบพิธีกรรมพื้นบ้าน

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเชื่อและพัฒนการความเชื่อเรื่องสุราในการประกอบพิธีกรรมพื้นบ้านอีสาน
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์บทบาทของสุราในระบบความเชื่อพื้นบ้านอีสาน

1.3 ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary research) ซึ่งจะทำการศึกษาวิจัยเพียงประเด็นความ เชื่อของคนพื้นบ้านอีสานที่มีต่อสุราในพิธีกรรมที่ต่าง ๆ ที่สุราได้เข้าไปมีส่วนร่วมทำให้พิธีกรรมนั้นสำเร็จโดย จะศึกษาจากเอกสารและสัมภาษณ์ผู้รู้ในท้องถิ่นและผู้ที่เป็นเจ้าพิธีในพิธีกรรมต่าง ๆ ในจังหวัดขอนแก่น

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ

- 1.4.1 สุรา หมายถึงหมัก, สุราที่เกิดจากกระบวนการหมักหรือกลั่น
- 1.4.2 สุราที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมพื้นบ้านอีสานต่าง ๆ
- 1.4.3 ความเชื่อ หมายถึงความเชื่อในสุราที่มีต่อพิธีกรรมพื้นบ้านอีสาน
- 1.4.4 พิธีกรรมพื้นบ้าน หมายถึงการบูชาที่แต่ละท้องถิ่นได้จัดขึ้น
- 1.4.5 พิธีกรรมพื้นบ้าน หมายถึงพิธีกรรมพื้นบ้านในจังหวัดขอนแก่น

1.5 วิธีการดำเนินการวิจัย

ในการดำเนินการวิจัยนี้แบ่งออกเป็นสองส่วนคือ

ส่วนที่หนึ่งเป็นการศึกษาค้นคว้าเอกสารที่มีและสามารถรวบรวมได้แล้วนำข้อมูลทั้งหมดที่ได้มาศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์ โดยใช้วิธีการอธิบายความ

ส่วนที่สองเป็นการออกเก็บข้อมูลภาคสนาม คือ การสัมภาษณ์เชิงลึกกับปราชญ์ชาวบ้านที่มีภูมิปัญญาอยู่ในบริเวณพื้นที่ที่ทำการวิจัยและการสอบถามข้อมูลเชิงวิชาการกับผู้รู้ด้านวิชาการ

1.6 ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สุดิศต์ วงษ์เทศได้อธิบายไว้ในคอลัมน์ “อ่านแผ่นดินถิ่นของเรา” ชื่อเรื่องว่า “ข้าวปลาอาหารไทยมาจากไหน? หุงข้าวกินยังใง?” ว่า “... หมักเป็นอีกวิธีหนึ่งของอาหารการกินยุคเริ่มแรก ดังรู้จักกันทุกวันนี้ว่า เหล้า ชนิดหนึ่งเรียกว่า เหล้าอุ ยังทำอยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ กำมู (ขะมู) ฯลฯ แต่หมักใช้ข้าวเหนียวเปลือกคือ ข้าวที่ยังไม่ได้เอาเปลือกออก น่าสงสัยว่า จะเป็นวิธีปรุงข้าวเหนียวยุคแรกสุดก็ได้ แต่พอปรุงกินมาก ๆ แล้วเมaleyต้องเปลี่ยนมาเป็นหลามหรือหนึ่ง ส่วนหมักเอาไว้กินในโอกาสพิเศษเช่นเลี้ยงผี ฯลฯ...ที่ว่ามีทั้งหมดนี้ดูจากประเพณีที่ยังทำสืบทอดจนปัจจุบัน” (มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับประจำวันที 24 -30มีนาคม 2549 ปีที 26 ฉบับที 1336 หน้า 78) แต่ในความคิดแบบพราหมณ์นั้นเหล้าถูกเรียกว่า โสมหรือน้ำโสม ซึ่งทองหล่อ วงษ์ธรรมมา (2535: 30) ได้กล่าวถึงการบูชาเทพเจ้าด้วยเหล้าไว้ดังต่อไปนี้ “ก่อนจะออกไปทำสงคราม กษัตริย์จะต้องกระทำพิธีบูชาวงสรวงพระอินทร์เป็นพิเศษและเมื่อชนะต่อข้าศึกกลับมาแล้วก็จะต้องประกอบพิธีบูชาวงสรวงเพื่อเฉลิมพระเกียรติต่อพระอินทร์อีกครั้งหนึ่ง พวกพราหมณ์พยายามยกย่องและให้ความสำคัญแก่พระอินทร์อย่างมากโดยให้พระอินทร์มีพระชายาหลายองค์ได้ เสพสุราได้ ซึ่งสุราก็เป็นสุราพิเศษที่เรียกว่า “น้ำโสม” ในพิธีถวายน้ำโสมนี้ก็เป็นพิธีที่ใหญ่โตมาก ต้องมีคำสวดในการถวายน้ำโสมที่รอนาขึ้นเป็นพิเศษ”

ธนู แก้วโอภาส(ม.ป.ท. หน้า 2) ได้อธิบายเกี่ยวกับเหล่าและพิธีกรรมว่า “อารยธรรมพระเวท ประกอบด้วยพิธีกรรมทางศาสนา การใช้เหล่าโสมบวงสรวงพระเจ้าเป็นวิถีทางสำคัญที่สุดในชีวิตทางศาสนาของประชากรชาวอารยันแห่งยุคพระเวท ในคัมภีร์พระเวทมีบางเรื่องราวกล่าวถึงพิธีกรรมดังกล่าวนี้ และรากฐานทางความคิดในพิธีกรรมบวงสรวงด้วยโสมก็คือ การยอมรับเป็นรองต่อพระเจ้า ระบบการเช่นสังเวทบวงสรวงในฐานะเป็นสถาบันของประชาชนจะกระทำกันตามฤดูกาล คือปฏิบัติในเดือนต่าง ๆ ที่กำหนดไว้เท่านั้น ในขณะที่การบวงสรวงพระเจ้าในชีวิตประจำวันจะกระทำภายในบ้าน” ซึ่งเป็นพื้นฐานของเรื่องราวการติดต่อกันระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์อย่างชัดเจน

ส่วนในโลกตะวันตกเทพเจ้าไดโอนิซุส (Dionysus) เป็นเทพเจ้าแห่งเหล้าองุ่นในตำนานความเชื่อ (Myth) ของชาวกรีกโบราณ ตำนานกล่าวว่า Dionysus เป็นเทพเจ้าแห่งไวน์ผู้เป็นแรงบันดาลใจของประเพณีความเชื่อ ความคลั่งและความปิติอย่างเหลือล้น Dionysus เป็นที่รู้จักในอีกชื่อหนึ่งว่า แบคคัส (Bacchus) Dionysus เป็นบุตรของเทพซุส (Zeus) กับนางซิมิลีซึ่งเป็นมนุษย์ธิดาแห่งกษัตริย์กรุงเธบ Dionysus ได้เรียนรู้การปลูกพืชต่าง ๆ โดยเฉพาะองุ่น ต่อมาพระองค์ได้ทดลองนำองุ่นไปหมักเอาไว้และได้ค้นพบน้ำองุ่นที่มีรสชาติคืออย่างประหลาดที่ยังดื่มยิ่งมีเมามา ยิ่งสนุกสนาน พระองค์จึงได้เผยแพร่การทำไวน์องุ่นไปทั่วแดน Dionysus ได้ชื่อว่าเป็นเทพเจ้าของการเกษตรกรรมและการละคร นอกจากนี้ยังรู้จักกันในนามว่า ผู้ปลดปล่อยที่ปลดปล่อยส่วนลึกของตนเองโดยทำให้คลั่ง หรือให้มีความสุขอย่างสิ้นเหลือหรือด้วยเหล้าองุ่น (<http://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B9%84%E0%B8%94%E0%B9%82%E0%B8%AD%E0%B8%99%E0%B8%B4%E0%B8%8B%E0%B8%B8%E0%B8%AA>) ซึ่งในความเชื่อนี้ไดโอนิซุสก็เป็นเทพเจ้าแห่งการเกษตรกรรม(และชื่นชอบเหล้าองุ่นด้วย)

ความเชื่อนี้ได้มีอิทธิพลต่อมายังคริสต์ศาสนาด้วยคือในพระคัมภีร์ไบเบิล ยอห์น (John) บทที่ 2 มีข้อความบางตอนที่กล่าวถึงเหล้าองุ่น ข้อความดังกล่าวมีว่า “เมื่อเหล้าองุ่นหมดแล้ว มารดาของพระเยซูทูลพระองค์ว่า เขาไม่มีเหล้าองุ่น พระเยซูตรัสกับนางว่า หญิงเอ๋ย ให้เป็นธุระของข้าพเจ้าเถิด เวลาของข้าพเจ้ายังไม่มาถึง .. มีโอ่งหินตั้งอยู่ที่นั่นหกใบตามธรรมเนียมการชำระของพวกยิว จูน่า โอ่งละสี่ห้าถัง พระเยซูตรัสสั่งเขาว่า จงตักน้ำใส่โอ่งให้เต็มเถิด และเขาก็ตักน้ำเต็ม โอ่งเสมอปาก แล้วพระองค์จึงตรัสสั่งเขาว่า จงตักเอาไปให้เจ้าภาพเถิด เขาก็เอาไปให้ เมื่อเจ้าภาพชิมน้ำที่กลายเป็นเหล้าองุ่นแล้วไม่รู้ว่ามาจากไหน... ” นี่เป็นการแสดงปาฏิหาริย์ของพระเยซูและจากที่ได้กล่าวมานี้ทั้งหมดเป็นที่มาของความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของเหล้าองุ่น(ไวน์) ในพิธีกรรมของคริสต์ศาสนาซึ่งได้กลายมาเป็นวิธปฏิบัติที่แพร่หลายสืบต่อกันไปทั่วโลกจนปัจจุบัน (<http://Mblog.Manager.co.th/Spaceline/th-55031/>) ในพิธีมหาสนิทศักดิ์สิทธิ์ของชาวคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์จะรับประทานขนมปัง 1 คำและดื่มเหล้าองุ่น(หรือน้ำองุ่น) 1 จิบ ส่วนชาวคาทอลิกผู้ร่วมพิธีจะรับประทานขนมปังแต่อย่างเดียวหรือดื่มเหล้าองุ่นด้วยก็ได้

ส่วนการตีความตามสัญวิทยานั้น วรรณพิมล อังคสิริสรรพ (2551:) ได้อธิบายความสำคัญ
 ของไวน์ในหนังสือชื่อ มายาคติ ที่แปลมาจากงานของบาร์ตส์(Roland Barthes)ไว้ว่า ไวน์เป็นเครื่องดื่มศักดิ์
 บรรมพ์ประจำเผ่าของชนชาติฝรั่งเศสโดยแท้.. บาสลาร์ดได้เคยวิเคราะห์ว่า จิตได้สำนึกของมนุษย์สัมพันธ์กับ
 กายภาพของไวน์ ไวน์เป็นของเหลวทกลั่นจากราตุไฟของดวงอาทิตย์และจากราตุแกร่งงของดิน พื้นฐานของ
 มันจึงไม่ใช่ความชื่น แต่เป็นความแห้ง.. ครั้นเมื่อพิจารณาในเรื่องสีก็เป็นที่เชื่อกันมานานแล้วว่า ไวน์แดง
 เป็นอัญรูปของโลหิตซึ่งเป็นของเหลวชั้นหล่อเลี้ยงชีวิต แต่คุณสมบัติในเชิงราตุเหล่านี้ก็ยังไม่สำคัญเท่ากับ
 ความเชื่อที่ว่า ไวน์มีอำนาจพลิกผันสถานการณ์หรือภาวะต่าง ๆ ใ้กลับตาลปัตร ทั้งยังสามารถบันดาลให้
 อะไร ๆ มีคุณสมบัติตรงข้ามกับที่เคยมีเช่น ทำให้คนอ่อนแอเป็นคนแกร่งกล้า ทำให้คนเงียบขรึมกลายเป็น
 คนช่างพูด จึงถือกันว่า ไวน์สืบทอดความเป็นน้ำอมฤตมาจากการเล่นแร่แปรราตุและมีอำนาจวิเศษสามารถ
 แปลงโอมหรือเนรมิตสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาได้จากศูนย์

1.7 ประโยชน์ที่ได้รับ

1.7.1 ได้ทราบระบบความเชื่อและพัฒนาการความเชื่อเรื่องสุราในการประกอบพิธีกรรมพื้นบ้าน
 อีสาน

1.7.2 ได้ทราบบทบาทของสุราในระบบความเชื่อในพิธีกรรมพื้นบ้านอีสาน